

А. І. Щетинін

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

ПІДРУЧНИК

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

УДК 30(075.8)
ББК 65.01я73
Щ 70

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-11352 від 14.12.2010 р.)*

Рецензенти:

Тарасевич В. М. – доктор економічних наук, професор;

Задоля А. О. – доктор економічних наук, професор.

Щетинін А. І.

Щ 70 Політична економія. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 480 с.

ISBN 978-611-01-0205-6

Підручник складено за логікою і змістом нормативної програми дисципліни «Політична економія». У ньому на основі величезного доробку найбільш відомих економістів-теоретиків в історичному аспекті розкрито процес виникнення, становлення і розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, що дозволяє скласти стійке уявлення про суть і особливості сучасних економічних процесів. Особливу увагу приділено теоретичному осмисленню місця і ролі нашої економіки в надзвичайно динамічних і складних загальносвітових процесах.

Підручник призначено для студентів економічних спеціальностей. Він може бути використаний також тими, хто цікавиться загальноекономічними тенденціями і законами розвитку сучасної ринкової економіки.

УДК 30(075.8)
ББК 65.01я73

ISBN 978-611-01-0205-6

© Щетинін А. І., 2011.
© Центр учбової літератури, 2011.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. Предмет і метод політичної економії	10
1.1. Виникнення й розвиток політекономії	10
1.2. Політекономія як складова частина економічної теорії ..	19
1.3. Метод політичної економії.	25
1.4. Категорія і закони політичної економії	29
1.5. Політична економія та її функції	32
РОЗДІЛ II. Виробництво матеріальних благ і послуг і характер праці	37
2.1. Поняття виробництва та його фактори. Продуктивні сили ..	37
2.2. Суспільне виробництво. Суспільний продукт та його форми .	41
2.3. Виробничий потенціал суспільства і межа виробничих можливостей.	47
РОЗДІЛ III. Економічні потреби та інтереси	53
3.1. Економічні потреби, їх суть і структура.	53
3.2. Закон зростання потреб і механізм його дії	58
3.3. Економічні інтереси, їх сутність і структура	62
3.4. Економічні суперечності, їх характер та класифікація. Суперечності — джерело розвитку.	64
РОЗДІЛ IV. Соціально-економічний устрій суспільства. Економічна система та закони її розвитку	68
4.1. Економічна система і її суть.	68
4.2. Виробничі відносини в економічній системі	73
4.3. Відносини власності як визначальний елемент системи економічних відносин	76
4.4. Розвиток відносин власності в сучасних умовах	92
РОЗДІЛ V. Товарна форма організації суспільного виробництва. Товар і гроші	99
5.1. Натуральне виробництво і його особливості	99
5.2. Товарне виробництво, умови та причини його виникнення	101

5.3. Товар і його властивості. Закон вартості і його роль у розвитку товарного виробництва	106
5.4. Теорії вартості	113
5.5. Еволюція форм вартості і виникнення грошей	117
5.6. Гроші, їх сутність і функції	122
5.7. Закон грошового обігу. Інфляція	129

РОЗДІЛ VI. Капітал: процес виробництва і нагромадження. Наймана праця і заробітна плата 149

6.1. Перетворення грошей на капітал. Загальна формула руху капіталу і її суперечності	149
6.2. Робоча сила як товар. Процес створення додаткової вартості	153
6.3. Заробітна плата як перетворена форма вартості товару робоча сила	164
6.4. Форми і системи заробітної плати	170

РОЗДІЛ VII. Витрати виробництва і прибуток 178

7.1. Витрати виробництва, їх сутність і види	178
7.2. Прибуток як перетворена форма додаткової вартості. Норма і маса прибутку	183
7.3. Середня норма прибутку й утворення ціни виробництва	186
7.4. Теорії прибутку	192

РОЗДІЛ VIII. Ринок, його суть і функції. Моделі ринку. Конкуренція і ціноутворення 196

8.1. Сутність і функції ринку	196
8.2. Конкуренція і моделі ринків.	204
8.3. Класифікація ринків і загальні основи їх функціонування	213
8.4. Інфраструктура ринку	220

РОЗДІЛ IX. Домогосподарство в системі економічних відносин 234

9.1. Домогосподарство і його місце в економічній системі суспільства.	234
9.2. Доходи домогосподарств і їх розподіл.	241
9.3. Витрати та заощадження домашніх господарств	243

РОЗДІЛ X. Підприємство як товаровиробник. Валовий дохід і прибуток.	250
10.1. Підприємництво, його суть та принципи організації . . .	250
10.2. Підприємство як первинна ланка економіки. Соціально-економічна характеристика підприємства	256
10.3. Продукт підприємства і складові його вартості	262
10.4. Валовий дохід і прибуток.	267
РОЗДІЛ XI. Галузеві особливості виробництва й функціонування капіталу. Форми прибутку, процент і рента	273
11.1. Аграрна сфера виробництва і її особливості. Форми господарювання в сільському господарстві	273
11.2. Диференційна, абсолютна і монопольна земельні ренти	281
11.3. Реформування сільського господарства в Україні і рен-тні відносини	288
РОЗДІЛ XII. Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми	300
12.1. Сутність суспільного відтворення і його основні моменти. Суспільний продукт і національний дохід.	300
12.2. Суть проблеми реалізації суспільного продукту. Теорія реалізації Ф. Кене.	302
12.3. Теорія відтворення К. Маркса	306
12.4. Кейнсіанство і монетаризм як подальший розвиток теорії суспільного відтворення	317
12.5. Національний дохід і його розподіл	322
РОЗДІЛ XIII. Економічний розвиток. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх регулювання державою.	329
13.1. Суть і типи економічного зростання, його теорії і моделі	329
13.2. Економічні цикли.	335
13.3. Зайнятість, її форми й соціально-економічні наслідки безробіття.	340
13.4. Державне регулювання зайнятості і відтворення робочої сили	345
РОЗДІЛ XIV. Господарський механізм у системі суспільного відтворення. Держава та її економічні функції	355
14.1. Господарський механізм, його сутність, функції та структура	355
14.2. Теорії державного регулювання економіки	359

- 14.3. Сучасні моделі соціально-орієнтованої (регульованої) ринкової економіки 365
- 14.4. Основні напрямки державного регулювання економіки 368

РОЗДІЛ XV. Сучасні економічні системи. Особливості розвитку перехідних економік 382

- 15.1. Процес зародження капіталістичної формації. Капіталізм вільної конкуренції 382
- 15.2. Становлення і розвиток монополістичного капіталізму 386
- 15.3. Державно-монополістичний капіталізм і становлення економіки змішаного типу 392
- 15.4. Деякі моделі соціально-орієнтованої економіки та їх особливості 396
- 15.5. Перехідна економіка, її ознаки і моделі 404

РОЗДІЛ XVI. Суть і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин 414

- 16.1. Світове господарство; сутність та структура 414
- 16.2. Інтернаціоналізація господарських відносин і глобалізація світової економіки 418
- 16.3. Міжнародна торгівля і її економічні основи 424
- 16.4. Рух міжнародного капіталу і його форми 433
- 16.5. Міжнародна міграція робочої сили. 438
- 16.6. Міжнародні валютно-фінансові відносини 444

РОЗДІЛ XVII. Економічні аспекти глобальних проблем та їх вплив на економічний розвиток України 457

- 17.1. Сутність, причини виникнення та класифікація глобальних проблем 457
- 17.2. Шляхи розв'язання глобальних проблем 461
- 17.3. Міжнародне співробітництво з подолання загроз планетарного масштабу 467
- 17.4. Україна та її внесок у розв'язанні глобальних проблем 471

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ. 479

ВСТУП

Курс «Політекономія» належить до циклу дисциплін природничо-наукової та загальноекономічної підготовки. У цьому курсі розглядаються питання, пов'язані із загальними проблемами розвитку суспільного виробництва, а також категорії і закони, які відображають надскладну систему економічних відносин, що виникають між людьми в процесі виробництва та у взаємодії з продуктивними силами визначають характер і рівень організації життя суспільства.

У перших трьох розділах підручника розглядаються загальні питання організації суспільного виробництва і розкриваються ті базові процеси й фактори, поза якими не може існувати суспільство. Значну частину матеріалу відведено визначенню предмета політичної економії та її методу. При цьому становлення цієї теорії економічної науки подано в історичній ретроспективі, що дало можливість, хоча, щоправда, і в дещо загальному варіанті, розкрити тісний зв'язок між розвитком суспільного виробництва і формуванням наукових знань про його організацію та особливості.

Наступні чотири розділи присвячені розкриттю сутності тих явищ, які знаходять свої відображення в таких поняттях і категоріях: економічна система суспільства, структура економічної системи та її найбільш характерні риси, товарне виробництво, товар, гроші, капітал і основні форми організації його руху. Вивчення цього матеріалу дозволяє сформуванню чіткої системи уявлень про загальну організацію і особливості центрального й найважливішого процесу в реалізації суспільного відтворення, а саме процесу виробництва матеріальних благ і послуг, які і забезпечують обмін речовин між людиною і природою, а отже й існування всього суспільства.

Товарне виробництво, як загальна форма організації виробництва, функціонує з метою забезпечення потреб конкретної людини й усього суспільства загалом. Але, з одного боку, воно здійснюється окремими уособленими товаровиробниками, які не отримують ніякого завдання стосовно того, що виробляти, як виробляти і взагалі виробляти чи ні. З іншого боку, їм протистоять мільйони споживачів, яким на кожен даний момент потрібна велика кількість абсолютно конкретних різнома-

нітних благ і послуг. Цю надскладну проблему забезпечення зв'язку між сукупним виробником і сукупним споживачем має вирішувати ринок. Саме він є тим механізмом, який через взаємодію попиту і пропозиції забезпечує взаємозв'язок виробництва та споживання, діючи при цьому автономно, як саморегулююча система. Механізм ринку надскладний, і його реалізація здійснюється через певні організаційно-правові суб'єкти товарного виробництва, найбільш типовими з яких виступають домогосподарства і підприємства. Саме цьому блоку питань присвячено матеріал VIII—XI розділів. При цьому в заключному розділі розглядається специфіка виробничих відносин, що формуються в сільському господарстві, а також такі важливі категорії, як диференційна, абсолютна і монополярна земельна рента.

У наступних чотирьох розділах розкривається механізм суспільного відтворення, а також низка питань, що пов'язана з ним і охоплює процес розподілу національного доходу. У цій частині підручника значна увага приділена проблемі економічного зростання й механізму державного регулювання економіки. Розвиток теорії державного регулювання і його реалізація в різних умовах свідчать про можливість, які державне регулювання відкриває для окремих країн, і показують шляхи забезпечення ефективного функціонування їх ринкової економіки. Практика суспільного відтворення підтверджує той факт, що найбільш оптимальний варіант організації господарчого життя досягається там, де самоорганізація товарного виробництва доповнюється виваженням і продуманим втручанням держави в економіку на тих напрямках, де ринок не здатний забезпечити рівновагу. Акцент на цих питаннях виправданий ще й тим, що Україна знаходиться на початку свого шляху до ринку і повинна використати вже напрацьований і найбільш успішний досвід інших країн. З цього погляду значне місце в останньому розділі цього блоку відведено характеристиці найбільш відомих моделей організації соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Заключні два розділи присвячені характеристиці сучасного світового господарства і найбільш важливим тенденціям, які відображають його розвиток. Потужні процеси подальшого розвитку світового господарства з невідворотністю ставлять перед нашою державою питання про визначення свого місця в економічній організації світової спільноти з метою максимального захисту вітчизняної економіки від реальних загроз і забезпечення найбільш повної реалізації національних інтересів України.

Виникнення й постійне посилення глобальних проблем, що постають перед людством, вимагають їх чіткого розуміння й усвідомлення необхідності тісної співпраці усіх держав щодо їх вирішення. Саме

тому в підручнику розкриваються, як самі проблеми і ступінь їх важливості, так і конкретні шляхи їх вирішення, які сьогодні пропонує сучасна наука. При цьому значна частина матеріалу присвячена місцю України та її причетності до загострення тієї чи іншої глобальної проблеми, а також до вирішення окремих проблем.

Курс «Політекономія» займає надзвичайно важливе місце в підготовці висококваліфікованих фахівців. Без ґрунтовного ознайомлення з базовими методологічними положеннями політичної економії неможливо сформувати чітке системне і, головне, наукове знання про суспільне виробництво й об'єктивні закони його розвитку. Водночас ця наука разом з іншими дає можливість сформувати цілісне уявлення про весь навколишній світ, і тому сприяє формуванню світоглядної позиції індивіда, яка з розвитком суспільства стає все більш важливою для вирішення як національних, так і планетарних проблем, що виникають перед людством.

Підручник складено за логікою і змістом програми курсу «Політична економія» і щодо цього він відповідає тим вимогам державного стандарту освіти, які визначені стосовно обов'язкових навчальних дисциплін.